

PAPER DETAILS

TITLE: MESNEVÎ'NİN POETİK BEYİTLERİ ÜZERİNE-I

AUTHORS: Musa BALCI

PAGES: 89-106

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/496120>

Öz

Mevlânâ'nın *Mesnevî* eseri üzerine şimdiye kadar çok sayıda çalışma yapıldığı açıktır. Bu konuda yapılan çalışmalar daha çok Mevlânâ'nın anlattığı hikâyeler üzerinden onun varlığa, hayata, insana, aşka, tasavvufa, ölüme ve benzeri birçok felsefî ve tasavvufî kavrama bakışı üzerinde yoğunlaşmıştır. Anlatıcı olarak Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de poetik bir bakışının olup olmadığı konusu üzerindeyse çok az durulmuştur.

Bu çalışma ile *Mesnevî*'de şairin kendi eserini tanımlaması, onu tenkit edenlere karşı savunması, anlatıcının okuyucu ve dinleyicileri karşısında takındığı tavır gibi konular üzerinde durulmuştur. *Mesnevî*'de çok sayıda poetik unsurun bulunduğu, klasik dönemde de şair ve yazarların bugünün anlayışıyla "eser savunması" yapmak durumunda kaldıkları gerçeği onun eserinde tespit edilen beyitlerle ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Poetika, Mesnevî, Tenkit, İslâmî Edebiyat

On the Masnawi's Poetic Couplets-I

Abstract

It is obvious that Mevlana's work on Masnawi works has been done as many as before. Much more work has been done on Mevlana's narratives on his philosophical and mystical concepts of his being, his life, humanity, love, mysticism, death and so on. As a narrator, the issue of whether Mevlana has a poetic view in Masnawi is very little studied. In this work, the subject of the poet's work in Masnawi, such as his definition of his work, his defense against the critics, the attitude of the narrator in the face of the readers and listeners. The fact that many poetic elements are found in Masnawi and that poets and writers have to make "work defenses" with their present understanding in the classical period are revealed with the couplets determined in their work.

Keywords: Mevlana, Poetic, Masnawi, Criticism, Islamic Literature

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık (Farsça) Anabilim Dalı, e-posta: musabalci@hotmail.com
Makale Gönderim Tarihi: 13.04.2018
Makale Kabul Tarihi : 06.06.2018

این حکایت گفته شد زیر و زبر همچو فکر عاشقان بی پا و سر^۱

*Alt üst karışık biçimde söylendi bu hikâye
Âşıkların düşüncesi gibi ne ayağı var ne başı*

Giriş

Şairlerin şiir anlayışlarının oluşmasında, hayatlarının ince ayrıntılarının bile değerli bilgiler içerdiği, edebiyat araştırmacılarının dikkat çektiği hususların başında gelir. Şairlerin eserlerinin anlaşılmasında hayat hikâyeleri kadar önemli olan bir başka şey ise eserlerin kendi kendisini açıklama özelliğidir. Bu anlamda Mevlânâ'nın *Mesnevî* eseri üzerinde şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, eserin kendi kendisini açıklaması özelliğine gerektiği kadar dikkat çekilmediği ortadadır. Nitekim Abdülbâki Gölpınarlı'nın ifadesiyle, nasıl ki *Kur'an-ı Mecîd*'i en iyi olarak yine *Kur'an-ı Mecîd* açıklıyorsa, *Mesnevî*'yi de yine *Mesnevî* ve Mevlânâ'nın diğer eserleri şerh eder.² Bu düşünceyle yaptığımız bu çalışmanın sonucunda görülecektir ki Mevlânâ'nın şiir anlayışını, en iyi yine kendi beyitleri ifade etmektedir. Poetika kavramı üzerine daha önce yayınlanan bir makalemizde bilgi verildiği için bu çalışmada ayrıca bu kavram üzerine durulmamıştır.³

Mevlânâ, kültürümüz açısından temel karakterlerden biridir. Nurettin Topçu, Konya'da medfun olması hasebiyle Mevlânâ Celâleddin Muhammed hakkında yaptığı değerlendirmelerde, onun için "Anadolu toprağının altında bize bin yıllık maziden emanet olan büyük mezarlar"dan biridir der. Topçu'ya göre Mevlânâ, güçlü edebî metinler kaleme almasının dışında, "ruhlarımıza düşman olan sefillerin zehirli tesirleri"ne karşı "her gün bir yabancı ruhun taklitçisi bedbaht zavallılar" olmaktan bizi koruyacak edebî zırlardan biridir.⁴

Hayatının detaylarına varıncaya kadar hakkında çok sayıda eser⁵ kaleme alındığından, burada Mevlânâ'nın yaşamı üzerinde uzunca durulmayacaktır. Asıl ismi Muhammed olan Mevlânâ'nın, lâkabı Celâleddin'dir. Dünyaya geldiği Belh şehrinden dolayı Belhî sıfatı ile anılmasının yanı sıra, çocukluk döneminin dışındaki hayatı Anadolu'da geçtiği için Rûmî (Rum ülkesinden, Anadolu) sıfatıyla bilinmiştir.⁶ Mevlânâ'nın 1207 yılında dünyaya gözlerini açtığı Belh şehri, o dönemlerde Hârezmşâhların hâkimiyeti altında idi.⁷ Bu şehir daha önceleri Budizm'in merkezi konumundayken, Müslümanlar tarafından

663 yılında fethedilmiş ve Hristiyan, Zerdüşt ve Yunan düşüncelerinin İslâm'la bir arada yaşadığı önemli bir merkeze dönüşmüştür. Mevlânâ Celâleddin, babası Bahâ Veled ile geldiği Anadolu'da Erzincan, Sivas ve Larende'de kaldıktan sonra Konya'ya yerleşerek ömrünün en uzun yıllarını bu topraklarda yaşamıştır. 1273 yılında yine bu şehirde hayata gözlerini kapatmıştır.

Babası Bahâ Veled vefat ettiğinde yirmi dört yaşında olan Celâleddin Muhammed, müritlerinin isteğiyle onun yerine bir süre tedris ve vaaz görevini üstlenmiştir. Onun derslerine katılan talebe sayısının dört yüz kadar olduğu rivayet edilir. Bir müddet Halep ve Şam'da kalan ve sufilerin marifet ilmiyle tanışan Mevlânâ, Konya'ya döndükten sonra burada Tebrizli Şems ile tanışır. Onun düşünce dünyasında büyük bir değişime sebep olan bu tanışma, sevenlerinin hoşnutsuzluk göstermesine neden olur. Öyle ki, Mevlânâ bir süre ders ve vaaz görevini terk etmiştir. Onun Şems-i Tebrîzî'den etkilenmesindeki asıl etken, zahiri ilimlerin onu artık tatmin edemez hale gelmesidir.⁸

Sufilere mahsus son derece sade bir giyim kuşama sahip olan Mevlânâ'nın sevenleri arasındaki haşmetinin büyüklüğü, kaynaklarda özellikle altı çizilen bir husustur. O, zayıf ve sarı benizli bir karakter olarak Konya'da Mevlânâ adıyla şöhret bulmuştur. Şirazlı Sadi'nin de onun sohbetini dinlemek üzere, Fars diyarından Konya'ya geldiği rivayet edilir. Dönemin Konya'sı, Müslüman ahaliden çok sayıda rind ve zahidin yanı sıra, putperest ve Hristiyanların barış içinde yaşadığı bir yerdir. Mevlânâ Celâleddin Muhammed'in hayatının detayları hakkında, diğer sufilerde de görüleceği üzere Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn*'i ve Feridûn Sipehsalar'ın *Risale*'si başta olmak üzere hoş ve ilginç anlatımlar olmakla birlikte gerçeğe aykırı çok sayıda efsane ve menkıbeler aktarılmıştır.⁹ Farklı mezhep ve inanışa sahip insanlar Mevlânâ'yı övmüş ve o, her taifenin makbul kabul ettiği bir kişi olmuştur.¹⁰

Mesnevî'nin İslâmî Edebiyat Açısından Önemi

Önceleri her âlime mevlânâ denirken, şimdilerde mevlânâ denince Mevlânâ Celâleddin'i, yine eskiden mesnevî denince bir şiir tarzı akla gelirken, bugün artık akla ilk gelen Mevlânâ'nın eseridir.¹¹ Her beyti kendi içinde kafiyeli bir şiir tarzı olan mesnevîyi, tasavvufî manzum bir eser biçiminde de tanımlayabiliriz.¹² 26670 beyitten oluşan

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si tahminen 1260-1268 yılları arasında yazılmıştır.¹³ Hikâyelerin birbiriyle örülü biçimde anlatıldığı *Mesnevî*, Mevlânâ'nın diğer eserleri arasında farklı bir yerde durur. Örneğin, "Divan, daha çok şahsi ve bu itibarla neredeyse başkalarına aktarılamayacak hatıralarla dolu" iken; Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde "tecrübelerini daha geniş bir dinleyici grubuna anlatır."¹⁴

Mesnevî'yi "tasavvufun en yüksek merhalesi"¹⁵ şeklinde tarif eden Yahya Kemal'e göre bu eser, aynı zamanda "cihad medeniyetimizin" ifadesidir.¹⁶ *Mesnevî*, Mevlânâ'nın ömrünün son on beş yılında yazılmış olması bakımından, onun en olgun döneminin ve birikiminin ifadesi şeklinde değerlendirilmelidir.¹⁷ Mevlânâ'nın yazdığı yaklaşık 60.000 beyitten oluşan eserleri, İngilizcede 120.000 dizeye denktir.¹⁸

Sezai Karakoç, *Mevlânâ* başlıklı kitabında *Mesnevî*'yi adeta göklere çıkarır. Ona göre "*Mesnevî*, hazır ve gaipteki, şimdiki zaman ve gelecekte dostlara, öğrencilere, kardeşlere, derli toplu, bir görüşü, temsiller, hikâyeler, mazmunlarla sunmak ve öğretmek için, bir nehir gibi akan çağrışımlar zinciri ve halkalarıyla uzamış temel kitap. ...*Mesnevî* vahiy değildir şüphesiz, ama sıradan bir kitap da değildir. İlham verimi bir eserdir. Hatta sıradan bir ilhamın ürünü olmakla kalmayıp üstün bir ilhamın içinde somutlaştığı büyük bir kitaptır. İlhamın en üst derecesinde, son sınırındaki bir yücelmenin derlediği ve değerlendirdiği görülmemiş çiçeklerden oluşmaktadır. Herhangi bir ilhama bazı şeytansı katışmalar olabilir. Ama *Mesnevî*, o türlü yaklaşma gücünü kırmıştır sanki şeytanın."¹⁹

Osmanlı döneminde *Mesnevî* eserinin eğitim ve öğretimine büyük önem verilmiş ve bu değer bir göstergesi olarak, onun için "Mesnevî-i Şerif" tabiri kullanılmıştır.²⁰ Burada şu noktanın altını özellikle çizmek gerekir: Mevlânâ, kendi eseri olan *Mesnevî*'yi hiçbir zaman Allah kelamı olan *Kur'an*-ı Kerim yerine geçecek bir eser gibi sunmaz. Onun eseri için övücü anlamdaki sözleri, *Kur'an* ve hadislerin daha geniş bir insan topluluğu tarafından anlaşılabilmesi amacıyla inşa etmesinden kaynaklanır. Bu anlamda *Mesnevî* için yüzyıllar boyu "مغز قرآن / Kur'an'ın özü" tabiri kullanılmıştır.²¹ Bu eser, bir bakıma Mevlânâ'nın yaşadığı döneme kadar uzanan hikâye birikiminin en özel nüshalarından biridir. Kendisinden önce de anlatıla gelen hikâyeleri Mevlânâ sadece tekrar anlatmakla yetinmez ve onları "yeniden yorumlar, yol açıcı tekliflerde bulunur."²²

Mesnevî, birbirinin içine geçen, biri bitmeden diğeri başlayan ve yarım kalan hikâyenin ileri bölümlerde bir yerde tekrar hatırlanarak tamamlanması özellikleri açısından, günümüz edebî eserlerinden farklılık taşır. Şark İslam edebiyatına özgü bu anlatım tarzını şairin seçme sebeplerine dair farklı görüşler ortaya konmuştur. Bu görüşler arasında en makul görünenleri, düşündürme yönündeki tesiri artırmak ve *Kur'an*'ın edebî üslûbunu taklit etmektir. Kaldı ki, S. H. Nasr'ın aktardığı bilgiye göre *Mesnevî*'nin dörtte birine karşılık gelen yaklaşık 6.000 dizesi *Kur'an*'ın doğrudan çevirisi veya farklı bir biçimde ifade edilmesidir. Anlatıcının hikâyelerini iç içe geçen bir tarzda anlatması ve farklı zamanlarda tamama erdirmeye biçimi, eserin bir bakıma hareketli bir ortamda anlatılmış olmasıyla ilgilidir. Ayrıca anlatımı o anda dinleyen farklı düzeydeki insan profilinin de eserin bu şekilde ortaya çıkmasında bir etken olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır.²³

Mesnevî'de yer alan her hikâye farklı uzunluktadır ve hikâyelerin tamamlanması belli bir düzen ve zamana bağlı değildir. Anlatıcı bunun idrakindedir ve bu gecikmeden duyduğu ıstırapı, hikâye kahramanının diliyle ifade eder. Mevlânâ, bazen de yarım kalan hikâyesine ileride bir yerde devam edeceğini, dinleyici ve okuyucularına bizzat kendisi işaret eder.

باز گرد و حالِ مطرب گوش دار زآنکه عاجز گشت مطرب ز انتظار^{۲۴}

*Dön de ne oldu kulak ver çalgıcıya
Beklemekten yoruldu çalgıcı orda*

گر تو خواهی باقی این گفت و گو ای اخی در دفترِ چهارم بجو^{۲۵}

*Eğer istiyorsan, bu hikâyenin devamını sen
Ey kardeş! Dördüncü defterde ara onu*

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'yi Tanımlaması

Bir yazar ya da şair, eserin anlaşılma ölçeğinin muhatap okuyucu ve dinleyicinin kavrayış düzeyiyle ilişkili olduğunun farkında olarak eser verir. Bu noktada anlatıcı için kaygı uyandıran şeyin, eserin anlaşılma düzeyinden çok, yanlış anlaşılma korkusu olduğu söylenebilir. Eserinin doğru anlaşılabilmesi konusunda okuyucusunu bilgilendirme arzusu diğer bütün anlatıcılar gibi Mevlânâ'da da karşımıza çıkar. Onun kendi üslûbu ve eserin özellikleri üzerine yaptığı kimi tanımlamalar ve muhtemel tenkitlere karşı verdiği cevaplar dikkat çekici özelliktedir.

Mesnevî'nin yazılış biçimi ve süreci bugünkü şair ve yazarların eserlerini ortaya koymalarından farklıdır. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, eserin içinde de çokça geçtiği üzere, Hüsameddin Çelebi tarafından kayıt altına alınmıştır. Hüsameddin Çelebi, Senâî ve Attâr tarzında bir eser yazması için Mevlânâ'ya fikir veren kişidir. *Mesnevî*, *Neynâme* olarak da adlandırılan bir girişle başlar. *Neynâme*, eserin anahtarı ve özü mesabesinde kabul edilir. Hatta kimilerine göre bütün bir *Mesnevî* bu *Neynâme* beyitlerinin açıklamasıdır.²⁶

Mevlânâ'nın eserindeki hikâyelerin anlatımı Şark İslâm edebiyatındaki hikâye anlatım geleneğinin karakteristik özelliğini taşır. *Kelîle ve Dimne*'de karşılaştığımız bu anlatım biçiminde, hikâye bir sonuca vardırılmadan bir başka hikâyeye geçilebilmektedir. Bu tarzın üzerinde eserin farklı zamanlarda ve mekânlarda yazılmış olmasının da etkisi vardır. Fakat anlatıcı bazen, bir hikâyeden başka bir hikâyeye geçmeyi bilinçli olarak tercih ettiğini söyler.

این سخن را ترجمه پهنآوری گفته آید در مقام دیگری^{۲۷}

*Bu sözün geniş bir açıklaması
Başka bir yerde tekrar gelecek*

94

Mesnevî eseri, İslâm dünyasında dün olduğu gibi bugün de üzerinde bireysel ve toplu okumalar yapılan müstesna kitaplardandır. Yüzyıllardır insanların elinden düşmeyen *Mesnevî*, her okumada kişiye yeni açılımlar sağlamaktadır.²⁸ Onun sadece bu özelliği bile çok katmanlı bir eser oluşunun yanı sıra, farklı dönemlerde ve ortamlarda okunduğunda daha zengin çağrışımlara elverişli bir metin niteliğini göstermektedir.

این حکایت گفته شد زیر و زبر همچو فکر عاشقان بی پا و سر^{۲۹}

*Alt üst karışık biçimde söylendi bu hikâye
Âşıkların düşüncesi gibi ne ayağı var ne başı*

Mevlânâ, modern anlayışın ifadesiyle sadece hikâye anlatmaz. Bunun yanı sıra, bir şair olarak *Mesnevî* eserini farklı beyitlerde, başka açılardan tanımlamaya çalışır ve eserine hangi açıdan bakılması gerektiği konusunda ipuçları verir. Örneğin aşağıdaki beyitlerinde, eserin tertip edilen beyitlerle sınırlı olmadığını, geniş bir mefkûrenin ancak bir cephesini söyleyebildiğini ifade eder.

مثنوی در حَجَم گر بودی چو چرخ در ننگجیدی در او زین نیم بَرخ^{۳۰}

Mesnevî olsaydı gökyüzü kadar hacimce

Sığmazdı ona, âlemin yarı buçuğu bile

وصفِ بیداری دل ای معنوی در ننگجد در هزاران مثنوی^{۳۱}

Ey manevi er! Anlatsak gönül uyanıklığını

Sığmaz binlerce Mesnevî'ye

Anlatılan hikâyeler özellikle bir metafor olarak ortaya konulmuşsa; okuyucunun anlatıdan asıl maksadın ne olduğunu ve verilmek istenen mesajın esasını dikkatle düşünmesi beklenir. Muhatabın asıl mesajı yakalayabilmesi için eser sahibi tarafından verilen ipuçlarını kaçırmaması gerekir. Hikâyelerin hikâye olsun diye anlatılmadığı, kabuğa değil de manaya odaklanmak gerektiği açıkça ifade edilir. Hakikati sembolize eden anlatılar, yüzüne örtü çekilmiş bir güzele benzetilir. Aşağıdaki beyitlerde, Mevlânâ bu duruma dikkatleri çeker.

یا تو پنداری که حرفِ مثنوی چون بخوانی رایگانش بشنوی

Ya da sen, Mesnevî'nin sözlerini sanırsın ki

Okuyunca kolayca anlayıversin

یا کلامِ حکمت و سرِّ نهان اندر آید زغبه در گوش و دهان

Ya da hikmetli söz ve gizli sır

Kolayca gelsin diline ve giriversin kulağına

اندر آید لیک چون افسانه ها پوست بنماید نه مغزِ دانه ها

Bunlar sana hikâyelermiş gibi gelir

Kabuk görünür gözüne, mananın özü değil

در سر و رُو در کشیده چادری رُو نهان کرده ز چشمِ دلبری

Başına ve yüzüne çekmiş bir örtü

Yüzünü gizlemiş senden, bir güzel gibi

شاهنامه یا کليلة پیش تو همچنان باشد که قرآن از عُتُو

Şahnâme ve Kelîle senin gözündə

Yüce Kur'an gibi sanki de

فرق آنکه باشد از حقّ و مجاز که کند کُهلِ عنایت چشم باز

Hak ve mecazın farkı o vakit anlaşılır hani

Senin gözünü açarsa eğer inayet sürmesi

ورنه پُشک و مُشک پیشِ آخشی هر دو یکسان است چون نبود شمی^{۳۲}

*Yoksa koku alamayan için ha pislik, ha da misk
Her ikisi de bir, koku alamayan kişi için*

Mevlânâ, *Mesnevî*'de *İkinci Defter*'in başında, eserinin arif gönüllere faydalı olması için dua eder. İyi niyetliler için yapılan bu dua ilgi çekicidir. Anlatıcı ayrıca bu defterin yazımının geciktiğinden de söz eder ve her gecikmenin bir hikmete bağlı olduğunu ifade ederek şu sözleri söyler:

«خاک بی آب کلوغ نشود و چون آب بسیار باشد هم کلوغ نشود»^{۳۳}

“Toprak, su olmadan kerpiç olmaz, su çok olunca da kerpiç olmaz.”

Mevlânâ, eserin yazımının gecikme sebebini sözlerinin devamında “her hal sahibine gelen gevşeklik” olarak açıklar. Hüsameddin Çelebi'nin eşinin vefatı nedeniyle ortaya çıkan bu gecikme, bazı kaynaklara göre yaklaşık iki yıldır.³⁴ Eserin yazımının gecikmesi Mevlânâ'nın gözünde olumsuz değerlendirilmez. Aşağıdaki beyitte söz için gecikmenin olgunlaşmakla eşdeğer görülmesine de ayrıca dikkat çekmek gerekir.

مدتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد^{۳۵}

Bu Mesnevî bir müddet gecikti

Tıpkı kanın süte dönüşmesi için bir zaman gerektiği gibi

Mesnevî salt bir bilgi kitabı değildir. Fakat hiçbir anlatının bilgiden yoksun olmasının düşünüleceği, hatta bilgiyi koruyan bir zırh görevi üstlendiği hatırlanacak olursa, aşağıdaki beyitler daha iyi kavranacaktır. Diğer edebî eserlerden farklı olarak *Mesnevî* hem bir bilgi birikimi hem de Mevlânâ'ya kadarki sufilerin söz ve davranışlarının özeti mesabesindedir. Nitekim eserin sahibi, sufi şiir geleneğinin gereği olarak “ayak izleri”ni takip etmeye işaret eder.

زادِ دانشمند آثارِ قَلَم زادِ صوفی چیست آثارِ قَدَم^{۳۶}

Bilgenin azığı kalemin eserleridir

Sufinin azığı nedir peki: Ayak izlerini [takip etmektir]

Mevlânâ, anlatacağı hikâyeleri bazen dinleyicilerin o anki hallerini dikkate alarak değiştirdiğini de söyler. Anlatıcının sözünün karşılık bulması, verilmek istenen mesajın iletilebilmesi tabi ki alıcının yani dinleyen kulağın varlığına bağlıdır. Dinleyicinin ilgi ve iştiağı

anlatılan hikâyenin başka bir hikâye ile değiştirilmesine sebep olabilmektedir.

این زمان بشنو چه مانع شد مگر مستمع را رفت دل جای دگر
Şimdi dinle bak, engel olan şey neydi
Dinleyicinin gönlü başka yere kayıp gitti
 خاطرش شد سوی صوفی فتنق اندر آن سودا فرو شد تا غنق
Aklı, sufi ve konuğunda kala kaldı
O sevdaya dalıp gitti gırtlığına kadar
 لازم آمد باز رفتن زین مقال سوی آنافسانه بهر وصف حال^{۳۷}
Bu hikâyeyi bırakmak şart oldu
O hikâyeye dönmek gerekti hâli anlatmak için

Eser sahibi olan her insan, eserinin kıymetini ifade için bazı nitelemelerde bulunur ve onu över. Zira eseri kişinin bir bakıma serüveninin şekle bürünmüş halidir. *Mesnevî*'nin son defterine gelindiğinde, Mevlânâ da kendi eseri için yaptığı iltifatlarını önceki ifadelerden daha ileri bir yere taşır. Burada *Mesnevî*'yi bir anlam denizi olarak tarif eder ve sözdeki sesi dala yaprağa benzetir; anlam ise elmanın kokusu gibi gelir. Muhataplarına kokuyu takip ederlerse, kokunun onları mananın temeline götüreceğine işaret eder.

97

گر شدی عطشان بحر معنوی فُرجه ای کن در جزیره مثنوی
Susadıysan eğer anlam denizine
Bir ark aç sen Mesnevî adasından kendine
 فُرجه کن چندان که اندر هر نفس مثنوی را معنوی بینی و بس^{۳۸}
Öyle bir ark kaz ki, her nefeste
Mesnevî'yi anlam olarak göresin sadece

Mevlânâ, eserinde anlattığı hikâyelerin muhataplarını aynı amaca yöneltmek için ortaya konduğunu söyler. Aşağıdaki beyitleri, eserini tanımlamak için kullandığı en meşhur beyitleridir. Bu beyitlerde kullandığı “Ey oğul!” hitabı ayrıca öğüt edebiyatı bağlamında dikkate değerdir.

هر دکانی راست سودایی دیگر مثنوی دکان فقر است ای پسر
Her dükkânın ayrı bir amacı vardır
Ey oğul! Mesnevî de dervişlik dükkânıdır

در دقان کفشگر چرم است خوب قالب کفش است اگر بینی تو چوب

*Kunduracı dükkânında deri güzeldir
Tahtadan bir şey görsen de; o, ayakkabı kalıbıdır*

پیش بزازان قز و ادکن بُود بهر گز باشد اگر آهن بُود

*Kumaşçıların dükkânında ipekliler vardır
Demirden bir şey varsa; o, metredir*

مثنوی ما دکان وحدت است غیر واحد هر چه بینی آن بُت است^{۳۹}

*Bizim Mesnevîmiz birlik dükkânıdır
Birden gayrı ne görürsen, puttur o*

Anlatıcı eserinde beyitleri sadece Farsça olarak söylemez. Kimi beyitler Arapça söylenir. Arapçanın dışında, Mevlânâ'nın yaşadığı coğrafyada konuşulmakta olan Türkçe ve Yunanca bazı beyitler de eserde yer alır.⁴⁰ Arapça söylediği bazı beyitlerden sonra ise Mevlânâ «Farsça söyleyelim, bırak şu Arapçayı» der.⁴¹

Tenkitlere Karşı Mevlânâ'nın Mesnevî'yi Savunması

Mevlânâ, eserinde sadece kendisini tenkit edenlere cevap vermez, kendisine yönelik tenkit konularına da yer verir. Diğer edebî eserler gibi Mesnevî de tenkide açıktır ve aşağıdaki beyitlerden anlaşıldığı üzere sadece bugün değil, Mevlânâ'nın kendi meclisinde de bu tenkitler gündeme gelmiştir. Bir anlatıcı olarak Mevlânâ, bu tenkitlerden incinmeyeceğini söyler. Bu noktada altı çizilmesi gereken husus şu olmalıdır: Bir eser sahibinin, eserine karşı yapılan tenkitlere eserinde yer vermesi, tenkidi değerli bulduğu anlamına gelir.

پیش از آنک این قصه رسد دُود گندی آمد از اهل حسد

*Daha bu hikâye bitmeden
Pis bir koku yükseldi kıskanç kişilerden*

من نمی رنجم از این لیک این لگد خاطر ساده دل را پی گند

*Ben incinmem bundan, lakin bu tekme
Saf tabiatlı birinin kaydırır ayağını*

خوش بیان کرد آن حکیم غزنوی بهر محجوبان مثال معنوی

*O Gazneli bilge ne hoş anlattı
Gizli kalan şeyleri manaya örnek olarak*

که ز قرآن گر نبیند غیر قال این عجب بُود ز اصحاب ضلال

*Eğer kişi, Kur'an'da sözden başka şey görmezse
 Şaşılabacak bir şey yok delalet ehlinin işine*
 کز شعاع آفتاب پُر ز نور غیر گرمی می نیابد چشم کور
*Nurla dolu güneşin ışınlarından
 Sıcaktan başka bir şey geçmez eline, kör olanın*
 خربطی ناگاه از خرخانه ای سر برون آورد چون طغانه ای
*Bir maskara birden ahırdan
 Başını çıkardı, kınar bir edayla*
 کاین سخن پست است یعنی مثنوی قصه پیغمبر است و پی روی^{۴۲}
*Bu söz aşağılık bir şey, yani şu Mesnevî
 Peygamber hikâyesi midir, onun mu izidir?*
 چون کتاب الله بیامد هم بر آن این چنین طعنه زدند آن کافران
*Allah kitabına da böylesi sözler söylediler
 Böyle kınadılar onu da hani o kâfirler*
 که اساطیر است و افسانه نژند نیست تعمیقی و تحقیقی بلند^{۴۳}
*Uyduruk hikâyeler ve masallardır
 Onda derin anlamlar ve yüksek bir hakikat yok dediler*

Mevlânâ, *Mesnevî* eserini tenkit edenlerden incinmeyeceğini söyler fakat onlara cevap verirken sert ifadeler de kullanır. Eserini tenkit edenlerin tavrı karşısında, bir edip olarak doğru bildiği işi yapmaktan asla vazgeçmeyeceğini aşağıdaki beyitlerle ortaya koyar:

ای سگ طاعن تو عو عو می کنی طعن قرآن را برون شو می کنی
*Ey kınayıcı köpek, havlayıp durursun sen
 Kur'an'ı kınamakla kurtuluyor musun hükmünden?*
 خود بدیدید آنکه طعنه می زدیت که شما فانی و افسانه بُدیت
*Kendiniz gördünüz ya kınadığınız şeyi
 Fani ve masal olan siz kendinizsiniz*
 نه بگیرم گفت و پند آن حکیم دل نگردانم به هر طعنی سقیم^{۴۴}
*O bilgenin sözünü tutmaz mıyım ben
 Öyle her hastalıklı kınayandan dolayı terk etmem işimi ben*

İnsanları davet makamındaki anlatıcı, bir taraftan kendi kararlaştırdığı konuyu aktarırken diğer taraftan muhatabı olan

dinleyicilerin duygularını ve anlatılanlar karşısında takındıkları tavırları gözlemler. Anlattıklarının yankısını, en azından muhataplarının hallerinden hareketle olumlu ya da olumsuz biçimde, o mecliste bizzat görme fırsatı bulur. *Mesnevî*'nin *Altıncı Defter*'inden aktarılan aşağıdaki beyitlerde bu durumu görebilmekteyiz. Anlatılarına karşı çıkan kişileri hedef alan Mevlânâ, Hz. Nuh'un davetine gönderme yapar ve eserine yapılan itirazın pek de şaşırtıcı karşılanmaması gerektiğini dile getirir. Bir anlatıcı olarak sözünü söylemekten vazgeçmeyeceğini ifade eder. Onun bu sözlerinde bir anlatıcının anlaşılama kaygısı yaşadığı da çıkarılabilir.

راز جز با رازدان انبار نیست راز اندر گوشِ مُنکرِ راز نیست

Sır, onu bilenden başkasına eş değildir

İnkârcının kulağında sır, sır değildir

لیک دعوت وارد است از کردگار با قبول و نا قبول او را چه کار

Davet etmek yaratıcının emridir

Kabul edilsin edilmesin davetçiyi bağlamaz

نوح نُهصد سال دعوت می نمود دم به دم انکارِ قومش می فزود

Nuh dokuz yüz yıl davet etti

Kavminin inkârı arttıkça arttı gitti

هیچ از گفتن عنان واپس کشید هیچ اندر غارِ خاموش خزید

O anlatmaktan vazgeçti mi hiç?

Suskunluk mağarasına çekildi mi hiç?

گفت از بانگ و علای سگان هیچ وا گرد ز راهی کاروان^{۴۵}

Köpeklerin havlamasıyla dedi

Yohundan döner mi hiç kervan?

Mevlânâ, eserinin birçok yerinde *Mesnevî*'nin defterlere geçirilerek kayıt altına alınma görevini üstlenen Hüsameddin Çelebi'ye iltifat cümleleri kurar. Bu konunun ifade edildiği beyitlerde, eserin yazımı sürecinde anlatıcı ile yazıcılık görevinde bulunan kişi arasında geçen konuşmaların ipuçlarını da buluruz.

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه به نورت مثنوی

Ey Hakkın ışığı Hüsameddin, sen!

Mesnevî senin nurundan dolayı ayı geçti

همّت عالی تو ای مُرتجا می کشد این را خدا داند کجا

*Senin yüksek himmetinle ey kendisine sığınılan!
Allah biliyor onu nereye çektiğini*

گردن این مثنوی را بسته ای می کشد آن سوی که دانسته ای

*Bu Mesnevî'nin boynunu sen bağladın
Senin bildiğin yere çekiyor onu*

مثنوی از تو هزاران شکر داشت در دعا و شکر کفها بر فراشت^{۴۶}

*Mesnevî binlerce kere müteşekkîr sana
Dua ve teşekkür için ellerini kaldırmış semaya*

دزد و قلاب است خصم نور بس زین دو ای فریادرس فریاد رس

*Hırsız ve düzenbaz düşmandır ışığa
Bu ikisinden de el aman, ey feryada yetişen*

روشنی بر دفتر چهارم بریز کافتاب از چرخ چهارم کرد خیز

*Işığını yay dördüncü deftere
Zira güneş de dördüncü kat gökten doğar*

هین ز چهارم نور ده خورشیدوار تا بتابد بر بلاد و بر دیار

*Sen de güneş gibi yay ışığını dördüncü defterle
Parıldasın ülkeler ve şehirler de*

هرکش افسانه بخواند افسانه است و آنکه دیدش نقد خود مردانه است

*Kim efsane derse bu esere, efsanedir ona
Kim de kendi hikâyesi görürse, er kişidir o da*

آب نیل است و به قبطی خون نمود قوم موسی را نه خون بُد آب بود^{۴۷}

*Nil'in suyu, Kıbtî'nin gözünde kandır
Musa'nın kavmine kan değil o, sudur*

Mesnevî'de anlatılan hikâyeler bitmeden başka hikâyelere geçilir ve yarım bırakılan hikâyelere başka bir yerde devam edilir. Hikâyelerinin yarım kalması sadece anlatıcının kendi anlatım tercihi ve anlatılmakta olan hikâyelerin başka hikâyeleri çağrıştırmasıyla ilgili değildir. Bir kısmı yukarıda verilen beyitlerin devamını teşkil eden aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere, Mevlânâ'nın eserini tenkit edenlere karşı yazar savunusu yapmak zorunda kalışı da bazen hikâyenin sonuçlandırılmasının gecikme sebebi olabilmektedir. Eserin bazı yerlerinde ise Mevlânâ, anlatıcı olarak hikâye üzerinden söyleyecek daha çok sözü bulunduğunu fakat yazıcı Hüsameddin

Çelebi'nin uzun zamandan beri çalıştığı için vaktin geç olduğunu ifade eder.

این حکایت را که نقدِ وقتِ ماست گر تماشا می کنی اینجا رواست
Bu hikâye bizim halimizin tenkididir
Burada tamamlarsan onu, uygundur
 ناکسان را ترک کن بهر کسان قصه را پایان بر و مخلص رسان
Adam olmayanları bırak, adam olanların hatırına
Hikâyeyi sonuçlandır gitsin sen
 این حکایت گر نشد آنجا تمام چارمین جلد است آرش در نظام^{۴۸}
Bu hikâye sonuçlanmadıysa orada
Dördüncü defterdir burası, onu burada tamamla
 در سخن آباد این دم راه شد گفت امکان نیست چون بیگاه شد
Söz söylemede bu anımız yol oldu
Anlatmaya imkân yok, zira vakit geç oldu
 پیوستها گفتیم و مغز آمد دفين گر بمانیم این نماند همچنين^{۴۹}
Dışını söyledik, özü gizli kalıverdi
Ölmez de kalırsak, bu böyle kalmaz yarım

Mesnevî'nin *Beşinci Defter*'inin ilk beytinde eserin yazımının devamı konusunda Hüsameddin Çelebi'nin arzusu ifade edilmektedir. Aynı isteğin varlığı *Altıncı Defter*'in hemen başında da karşımıza çıkar. Eserinin vücuda gelmesi ve yazıya aktarılmasına vesile olan bir kişi addedilmesi hasebiyle Hüsameddin Çelebi'ye çokça iltifat etmek istediğini ifade eden Mevlânâ, bekleyiş içerisindeki halktan dolayı bundan kaçındığını söyler.

شد حسام الدین که نورِ آنجُم است طالبِ آغازِ سفرِ پنجم است
Yıldızların nuru olan Hüsameddin oldu
Talibi beşinci kitaba başlanmasının
 آی ضیاء الحق حسام الدین راد اوستادان صفا را اوستاد
Ey Hak ışığı cömert Hüsameddin!
Ey tertemiz üstatların üstadı olan!
 گر نبودی خلقِ محبوب و کثیف ور نبودی خلقها تنگ و ضعیف
Eğer halk mahcup ve yoğun olmasaydı
Eğer olmasaydı anlayışlar dar ve zayıf

در مدیحت دادِ معنی دادمی غیرِ این مَنطِقِ لبی بگشادمی^{۵۰}

Senin övgün için epeyce olacaktı sözlerim

Bu sözlerden başka sözler söyledim

Mevlânâ, *Mesnevî*'de anlattığı hikâye ve verdiği öğütlerin muhataplarına Yunan hikmet geleneğini de hatırlatır. Anlatıcı, Câlînûs'a⁵¹ atıfta bulunarak onun bir sözünü kendi düşüncesine dayanak yapar ve bu sözü aktardıktan sonra konuyla ilgili kendi fikirlerini ifade eder. Aşağıdaki beyitlerden, Mevlânâ'nın sözlerinin söylenme düzlemini eserinin muhataplarını dikkate alarak belirlediği de anlaşılmaktadır.

پس چنین گفته ست جالینوسِ مه آنچه عادت داشت بیمار آتش ده^{۵۲}

Büyük Câlînûs şöyle demiştir nitekim:

Hastaya alışkın olduğu şeyi ver

هر که را مُشکِ نصیحت سود نیست لا جرم با بُوی بد خُو کردنی است^{۵۳}

Öğüt miski kime fayda vermiyorsa

Kötü kokuya alışmıştır o kimse

کور اگر از پند پالوده شود هر دمی او باز آلوده شود^{۵۴}

Kör, öğütle arınmış olsa bile

Her bir adımda kirlenir yeniden

Mevlânâ, eserini tenkit edenleri bazen tabiri caizse alaya alırcasına küçümser. Onun gözünde alaya almak da cevap vermenin ötesinde bir tür öğretme biçimidir.

هزل تعلیم است آن را جد شنو تو مشو بر ظاهر هزلش گرو

Alaya almak bir şey öğretmektir, ciddiye almak gerek onu

Sen onun alaycı görünen yüzüne bakma!

هر جدی هزل است پیشِ هازلان هزلها جدّ است پیشِ عاقلان^{۵۵}

Her ciddi şey alaydır alaycıların gözünde

Alaylar ciddi şeylerdir akıllıların gözünde

Sonuç

Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eseri poetik bakışla ele alındığında şair, şiir, şiirde şekil ve mana, kafiye ve ölçü, tenkitler karşısında eser savunusu, hakikati hikâye etme, dinleme, sözü ölçülü ve yerinde kullanma gibi birçok konu üzerinde yeniden düşünmeye değer bir bakış açısı ortaya koymuştur.

Mesnevî sadece Şark İslâm edebiyatını etkilemekle kalmamıştır. Onun ve eser sahibi *Mevlânâ*'nın tesiri, gerek Fars edebiyatında gerekse Türk edebiyatında bugün de devam etmektedir. *Mevlânâ*'nın “yazılmaya devam edilseydi âlemin yarı buçuğu bile sığmazdı ona” dediği *Mesnevî*'sinin bugün sevilerek okunuyor oluşu ve farklı edebî türlerde tesirinin görülmesi, bu eserin ortaya koyduğu bakış açısının bitimsiz bir bakış açısı olduğunu kavramamıza imkân sağlamaktadır.

Altı çizilmesi gereken bir başka nokta ise, bugün hoşgörünün timsali olarak andığımız *Mevlânâ*'nın kendi eserini tenkit edenlere karşı o kadar da müsamahalı olmadığını görmektir. Bu durum, bir şair ve yazar rolü üstlenmesi noktasında bugünün okuyucuları ile şair ve yazarları için şaşırtıcı olmalıdır. Her edebî eser gibi *Mesnevî*'nin de kendi içinde bir bütün olarak yeni okumalara tabi tutulması, hem eserin hem de eser sahibinin daha iyi anlaşılabilmesi noktasında yeni açılımlara kapı aralayacaktır.

Kaynakça

- Balcı, Musa, “Bir İslâm Medeniyeti Şairi Olarak Sa‘dî-yi Şîrâzî’nin Poetikası”, EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 66, 2016, ss. 433-461.
- Devletşah, *Şair Tezkireleri*, Çev. Necati Lugal, Pinhan Yayınları İstanbul 2011.
- Gölpınarlı, Abdulbâki, *Mesnevî ve Şerhi*, I-VI, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Mevlânâ’nın Hayatı ve Çevresi”, *Mesnevî*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- Karakoç, Sezai, *Mevlânâ*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2000.
- Kemal, Yahya, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1997.
- Kılıç, Mahmut Erol, *Sufî ve Şiir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.
- Kutluer, İlhan, “Câlînûs”, *DİA*, c. 7, İstanbul 1993.
- Lewis, Franklin, *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, Çev.: Gül Çağalı Güven, Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2010.
- Mevlânâ, Celâleddîn Muhammed-i Belhî, *Mesnevî-yi Ma‘nevî*, Haz.: Mehdi Âzeryezdî (Hürremşâhî), Tahran 1386 hş.

Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, Çev.: Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.

Topçu, Nurettin, *İslâm ve İnsan, Mevlâna ve Tasavvuf*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.

Tosun, Necip, *Doğu'nun Hikâye Kuramı*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014.

Zerrinkûb, Abdülhuseyn, *Bâ Kârvân-i Hulle*, Tahran 1374 hş.

¹ *Mesnevî*, I. Defter, byt. 2897, s. 136.

² Abdülbâki Gölpınarlı, "Sunuş", *Mesnevî ve Şerhi*, c. 1, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. LIV.

³ Musa Balci, "Bir İslâm Medeniyeti Şairi Olarak Sadi-yi Şîrâzî'nin Poetikası", EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 66, 2016, s. 433-461.

⁴ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan, Mevlâna ve Tasavvuf*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s. 115.

⁵ Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, Çev.: Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s. 7-46;

⁶ Adnan Karaismailoğlu, "Mevlâna'nın Hayatı ve Çevresi", *Mesnevî*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 22.

⁷ Karaismailoğlu, "Mevlâna'nın Hayatı ve Çevresi", *Mesnevî*, s. 21.

⁸ Devletşah, *Şair Tezkireleri*, Çev. Necati Lugal, Pinhan Yayınları İstanbul 2011, s. 260-261; Zerrinkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, s. 228-229; Karaismailoğlu, "Mevlâna'nın Hayatı ve Çevresi", *Mesnevî*, s. 25.

⁹ Abdülhuseyn Zerrinkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, Tahran 1374 hş., s. 231-232.

¹⁰ Devletşah, *Şair Tezkireleri*, s. 258-259.

¹¹ Gölpınarlı, "Sunuş", *Mesnevî ve Şerhi*, c. 1, s. 7.

¹² Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, s. 7-9;

¹³ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. VI, s. 752.

¹⁴ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, s. 56.

¹⁵ Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1997, s. 294.

¹⁶ Necip Tosun, *Doğu'nun Hikâye Kuramı*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014, s. 205.

¹⁷ Tosun, *Doğu'nun Hikâye Kuramı*, s. 206.

¹⁸ Franklin Lewis, *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, Çev.: Gül Çağalı Güven, Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2010, s. 378.

¹⁹ Sezai Karakoç, *Mevlânâ*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2000, s. 57.

²⁰ Karakoç, *Mevlânâ*, s. 76-78. Mevlânâ'nın Osmanlı şairleri üzerindeki etkisi bkz. Mahmut Erol Kılıç, *Sufî ve Şiir*, "Mevlânâ ve Osmanlı Şâiri", İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 69-79.

- ²¹ Abdalbâki Gölpınarlı, “Sunuş”, *Mesnevî ve Şerhi*, c. 1, s. 18-19, 21.
- ²² Tosun, *Doğu’nun Hikâye Kuramı*, s. 206.
- ²³ Lewis, *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, s. 440-441, 444.
- ²⁴ *Mesnevî*, I. Defter, byt. 2161, s. 101.
- ²⁵ *Mesnevî*, III. Defter, byt. 4810, s. 572.
- ²⁶ Zerrinkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, s. 227.
- ²⁷ *Mesnevî*, III. Defter, byt. 4190, s. 544.
- ²⁸ Karaismailoğlu, “Önsöz”, *Mesnevî*, s. 20.
- ²⁹ *Mesnevî*, I. Defter, byt. 2897, s. 136.
- ³⁰ *Mesnevî*, II. Defter, byt. 2098, s. 99.
- ³¹ *Mesnevî*, III. Defter, byt. 1228, s. 409.
- ³² *Mesnevî*, IV. Defter, byt. 3459-3465, s. 732-733.
- ³³ *Mesnevî*, II. Defter, s. 186.
- ³⁴ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. 2, s. 27.
- ³⁵ *Mesnevî*, II. Defter, byt. 1, s. 187.
- ³⁶ *Mesnevî*, II. Defter, byt. 160, s. 193.
- ³⁷ *Mesnevî*, II. Defter, byt. 196-198, s. 195.
- ³⁸ *Mesnevî*, VI. Defter, byt. 47-48, s. 959.
- ³⁹ *Mesnevî*, VI. Defter, byt. 1525-1528, s. 1025.
- ⁴⁰ Zerrinkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, s. 232.
- ⁴¹ *Mesnevî*, III. Defter, byt. 2839, s. 482.
- ⁴² *Mesnevî*, III. Defter, byt. 4227-4233, s. 545-546.
- ⁴³ *Mesnevî*, III. Defter, byt. 4238-4239, s. 546.
- ⁴⁴ *Mesnevî*, III. Defter, byt. 4282, 4286, 4291, s. 548.
- ⁴⁵ *Mesnevî*, VI. Defter, byt. 8-12, s. 957.
- ⁴⁶ *Mesnevî*, VI. Defter, byt. 1-4, s. 577.
- ⁴⁷ *Mesnevî*, VI. Defter, byt. 29-33, s. 578.
- ⁴⁸ *Mesnevî*, VI. Defter, byt. 37-39, s. 578.
- ⁴⁹ *Mesnevî*, VI. Defter, byt. 318-319, s. 591.
- ⁵⁰ *Mesnevî*, V. Defter, byt. 1-4, s. 755.
- ⁵¹ Câlînûs hakkında bkz. İlhan Kutluer, “Câlînûs”, *DİA*, c.: 7, İstanbul 1993, s. 32-34.
- ⁵² *Mesnevî*, VI. Defter, byt. 276, s. 589.
- ⁵³ *Mesnevî*, VI. Defter, byt. 295, s. 590.
- ⁵⁴ *Mesnevî*, VI. Defter, byt. 331, s. 591.
- ⁵⁵ *Mesnevî*, VI. Defter, byt. 3558-3559, s. 737.